

УДК 94(4)„1939–1945”:.359

ХАРУК А. І.

ДРУГА СВІТОВА ВІЙНА НА СЕРЕДЗЕМНОМУ МОРІ: СПРОБА КОМПЛЕКСНОГО ДОСЛІДЖЕННЯ

Franz M. Burza nad Morzem Śródziemnym. – Napoleon V: Oświęcim, 2016. – T. 1 Wojna się rozpoczyna; T. 2 Zmagania o panowanie na morzu; T. 3 Do ostatniej kropli paliwa.

Друга світова війна стала конфліктом, що точився на різноманітних театрах воєнних дій, які суттєво різнились один від одного не тільки географічним розташуванням, але й стратегічними умовами. Одним із них стало Середземне море. На жаль, в українській історіографії досі не створено ґрунтовного дослідження, присвяченого подіям Другої світової війни на Середземноморському театрі воєнних дій (ТВД). Не в останню чергу це зумовлюється, на нашу думку, «успадкованою» радянською традицією сприйняття цього ТВД як другорядного, неповноцінного порівняно з німецько-радянським фронтом. Досить схожою ситуація була донедавна й у польській історіографії. Та вона змінилась на краще з появою рецензованої праці доктора наук, професора Університету ім. Адама Міцкевича у Познані Мацея Франца. Дослідник поставив перед собою досить амбітну мету створити цілісний нарис історії Другої світової війни на Середземному морі. Автор надзвичайно добросовісно підійшов до пошуку матеріалу для своєї монографії. Він опрацював фонди архівних установ Італії (Archivio Storico Diplomatico, Archivio Ministero della Difesa Repubblica Italiana, Archivio Storico Museo Storico Italiano della Guerra та ін.), Франції, США та деяких інших країн. Доречним доповненням до архівних студій стало ознайомлення з колекціями документів музеїв (Museo Storico Navale у Венеції, Museo Storico dell' Aeronautica Militare у Браччіано, Imperial War Museum у Лондоні та низки інших). Професор Франц

Харук Андрій Іванович, доктор історичних наук, професор, завідувач кафедри гуманітарних наук, Національна академія сухопутних військ імені гетьмана Петра Сагайдачного, м. Львів.

© Харук А.І., 2018

опрацював також величезний масив історіографії. Вважаємо, не буде перебільшенням сказати, що він ознайомився з практично усіма важливими працями, присвяченими бойовим діям на Середземноморському ТВД, виданими основними європейськими мовами. Все вищезазначене склало надійне підґрунтя для фундаментального дослідження, розрахованого на п'ять томів (у 2016 р. вийшли друком перші три з них).

Перший том – «Війна розпочинається» – складається з двох частин. Частина 1 має назву «Ситуація на Середземному морі до 1939 року». Вона містить аналіз стану військово-морських флотів та морської політики держав, що згодом брали участь у Другій світовій війні на цьому ТВД. З п'яти розділів цієї частини найбільший обсяг має перший, присвячений Італії. Дослідник аналізує історію формування військового флоту Італійського королівства, а також докладно розглядає його розвиток у міжвоєнне двадцятиліття у контексті гонки військово-морських озброєнь з Францією. Розглянуто усі типи кораблів основних класів, по кожному з яких зазначено сильні й слабкі сторони. Крім того, проаналізовано концепцію *Mare Nostrum* як основу морської політики Б. Муссоліні. У другому розділі розглянуто розвиток французького флоту у міжвоєнному десятилітті та досліджено концепцію його застосування – знову ж таки, під кутом протистояння з Італією. Третій розділ присвячений британській військово-морській політиці у Середземному морі. Тут автор аналізує економічне та військово-стратегічне значення цього регіону для Британської імперії і досліджує розвиток британського Середземноморського флоту у міжвоєнний період. Цікавою і важливою для подальшого викладу є порівняльна характеристика ланцюгів ухвалення рішень у італійському та британському флотах, а також аналіз мотивів, якими керувались очільники ВМС обох основних учасників майбутньої війни на Середземномор'ї. Нарешті, невеликі за обсягом четвертий і п'ятий розділи присвячені другорядним «гравцям» – флотам Греції та Югославії. Автор, на нашу думку, цілком обґрунтовано лишає поза рамками свого дослідження військово-морські сили Іспанії та Туреччини як країн, які дотримувались нейтралітету у Другій світовій війні. Не розглянуто ще одного учасника бойових дій на Середземноморському ТВД – Німеччину. Це теж слід визнати цілком виправданим, оскільки якоїсь цілісної Середземноморської політики у

Німеччині напередодні Другої світової війни просто не існувало, а її ангажування у бойові дії на цьому ТВД було зумовлене виключно необхідністю підтримати союзника – Італію.

Частина 2 – «Мала війна на узбіччі» – присвячена подіям 1939–1941 рр. Розпочинається ця частина з розділу «Середземне море як театр воєнних дій». На нашу думку, авторові слід було б розмістити цей розділ на самому початку праці. Річ у тім, що морська політика і заходи з розбудови флотів країнами-учасницями війни на цьому ТВД багато в чому визначались геостратегічними характеристиками театру. Тому читачеві було б доцільно ознайомитись з цими характеристиками до прочитання розділів, присвячених флотам країн-учасниць. У розділі 7 другої частини автором розглянуті дії французького та британського флотів із захисту власних комунікацій у відносно спокійний період – доки Італія дотримувалась нейтралітету. Наступний розділ присвячений подіям перших тижнів після вступу Італії у Другу світову війну. У розділі 9 автор досить докладно досліджує події неоголошеної англо-французької війни – операцій британського флоту з нейтралізації французьких військово-морських сил у Середземномор'ї після капітуляції Франції. Дослідник досить докладно аналізує цей маловідомий конфлікт, пояснюючи логіку дій обох його сторін. 10-й і 11-й розділи присвячені описові перших бойових зіткнень надводних сил основних противників на Середземноморському ТВД – Італії та Великобританії (бої біля мису Стіло 8 липня і мису Спада 19 липня 1940 р.). Заключний розділ другої частини виводить нас за межі Середземноморського ТВД – у Еритрею та Червоне море. Якщо Середземноморський театр воєнних дій автор характеризує як «узбіччя» Другої світової війни, то Червоне море можна назвати «узбіччям узбіччя». Воюючі сторони заангажували тут відносно невеликі сили, а сенс бойових дій полягав у намаганнях британців захистити свої морські комунікації, у той час, як італійці прагнули завдати їм максимальної шкоди.

Другий том має назву «Боротьба за панування на морі». Ключова проблема, яка досліджується у цій частині праці, – протистояння британського та італійського флотів у 1940-1941 рр. Спочатку автор аналізує стратегічні наміри сторін, після чого переходить до характеристик Мальти як ключового пункту в боротьбі за комунікації. Розглянуто нереалізовані плани окупації Мальти (операція «Геркулес») та Гібралтара (операція «Фелікс»).

Досліджено також роль мінно-загороджувальних операцій на Середземномор'ї. П'ятий розділ цієї частини містить виклад перших операцій на ТВД за участю Німеччини. Автор цілком слушно зазначає, що Третій рейх аж ніяк не мав наміру втягнутись у бойові дії на цьому другорядному для Німеччини театрі, однак змушений був це зробити задля порятунку союзника. Внесок Німеччини у бойові дії на Середземномор'ї полягав, головним чином, у виділенні авіаційних сил, морський же компонент був незначний. Його основу становили підводні човни та катери.

Значне місце відведено одній з ключових повітряно-морських операцій – атаці британської палубної авіації на італійську військово-морську базу Таранто 11–12 листопада 1940 р. У розділі 7 дослідник докладно аналізує концепцію атаки з повітря на ворожий флот, що знаходиться у базі, а в розділі 8 – досліджує саму операцію, яка призвела до серйозних втрат італійського флоту та стала своєрідним передвісником нападу японської палубної авіації на Перл-Харбор 7 грудня 1941 р. У подальшому викладі проф. М. Франц досліджує бойові зіткнення надводних сил – бої біля мису Спартівенто (27 листопада 1940 р.) і поблизу Матапана (27–29 березня 1941 р.). Розглядається не тільки сам хід боїв, але й комплекс чинників, які призвели до цих зіткнень. Основна увага акцентується на процесі ухвалення рішень командуванням обох сторін. Показана і роль технічної переваги британців у здобутті перемог на морі, насамперед, використання ними радіолокаторів. Завершує том розділ, присвячений першим операціям італійських спеціальних сил (10-ї флотилії MAS). Автор цілком слушно тлумачить зусилля італійського командування з розвитку спеціальних засобів війни на морі як спосіб знайти асиметричну відповідь на перевагу британського флоту.

Третій том присвячений в основному подіям 1941 – 1942 рр. Він складається з двох частин, основною темою першої з яких є бойові дії на Балканах та в Егейському морі. Основна увага зосереджена на агресії Італії проти Греції та її морському забезпеченні. Досліджено також військово-морські аспекти агресії проти Югославії. Автор підкреслює пасивність югославського флоту – на противагу грецькому. Останній, хоч і був нечисленним та складався значною мірою із застарілих кораблів, все ж намагався протидіяти противникові. Переконливо показано зростаюче значення повітряних сил у війні на морі. Особливо рельєфно це

помітно в розділі 3, присвяченому операції «Меркурій» – десантові на Крит. Ця операція була проведена в основному силами авіації за мінімальної участі флоту, а британський Середземноморський флот не зміг їй перешкодити. Ще одним цікавим аспектом, який розглянуто у цій частині роботи, є операції британського флоту з евакуації військ спочатку з материкової Греції, а пізніше – з Криту. Проводились вони за умов панування в повітрі німецької авіації, та попри це виявились досить успішними.

Головною темою другої частини третього тому є конвойні операції. Автор докладно аналізує розвиток подій довкола Мальти, розглядаючи конвойні операції «Гарпун», «Вігорус» і «П'єдестал». Рельєфно показано ті величезні зусилля, які потрібно було докласти Великобританії для забезпечення постачання стратегічно важливого острова. Крім того, досліджено й аналогічні операції противника – італійські конвої, які мали життєво важливе значення для підтримки німецько-італійських військ у Північній Африці. Побічними темами цієї частини дослідження є операції італійських сил спеціального призначення та дії підводних човнів обох воюючих сторін.

Загалом робота проф. М. Франца відзначається стрункою логікою побудови, послідовністю і докладністю викладу, обґрунтованістю висновків та узагальнень. Вважаємо, не буде перебільшенням сказати, що рецензована праця може служити взірцем воєнно-історичного дослідження масштабної і тривалої кампанії.

Зазначимо, що рецензовані три томи – це лише частина масштабного дослідницького проекту, розрахованого на п'ять томів. Четвертий і п'ятий томи, за задумкою дослідника, висвітлять решту подій Другої світової війни на Середземному морі аж до її завершення. Можемо лише побажати авторові успішного завершення цієї масштабної роботи.